

DICLE ÜNİVERSİTESİ
I. ULUSLARARASI MİMARLIK SEMPOZYUMU
4 - 6 Ekim 2018
BİLDİRİ KİTABI

DICLE UNIVERSITY
IST INTERNATIONAL ARCHITECTURE SYMPOSIUM
October 4-6, 2018
PROCEEDINGS BOOK

ÇEVREDEDEN

MEKANA

DİCLE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Kitapta yer alan yazıların yükümlülüğü yazarlarına aittir.

Baskı : Dicle Üniversitesi Basımevi

ISBN : 978-605-9504-17-1

1.Basım : Aralık 2018/DİYARBAKIR

DİCLE ÜNİVERSİTESİ BASİMEVİ

Dicle Üniversitesi Kampusu 21280 Diyarbakır/Türkiye

Tel: 0412 248 8000-4693-3429

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
1. ULUSLARARASI MİMARLIK SEMPOZYUMU
DİCLE UNIVERSITY
1st INTERNATIONAL ARCHITECTURE SYMPOSIUM

ÇEVREDEN MEKANA...
FROM ENVIROMENT TO SPACE...

EDİTÖR/EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. F. Demet AYKAL
Doç. Dr. D. Türkan KEJANLI
Dr. Öğrt. Üyesi Berivan ÖZBUDAK AKÇA
Arş. Gör. Canan KOÇ
Arş. Gör. Bahar ARAS BAYLAN

4-6 Ekim 2018
4-6 October 2018

DİCLE ÜNİVERSİTESİ 1. ULUSLARARASI MİMARLIK SEMPOZYUMU

DICLE UNIVERSITY 1st INTERNATIONAL ARCHITECTURE SYMPOSIUM

Onursal Başkan (Honorary President)

Prof. Dr. Talip GÜL

Başkan (President of Symposium)

Doç. Dr. F.Demet AYKAL

Sekreteryaya (Secretary)

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. D. Türkan KEJANLI
Dr. Öğr. Üyesi / Dr. Lecturer Berivan ÖZBUDAK AKÇA

Düzenleme Kurulu (Organization Committee)

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mine BARAN	Üye / Member
Dr. Öğr. Üyesi / Dr. Lecturer Hayrullah AKYILDIZ	Üye / Member
Dr. Öğr. Üyesi / Dr. Lecturer Şefika ERGİN	Üye / Member
Öğr. Gör. / Lecturer Aysel YILMAZ	Üye / Member
Arş. Gör. Dr. / Res. Ass. Dr. Derya ÇAKIR AYDIN	Üye / Member
Arş. Gör. / Res. Ass. Hale DEMİR	Üye / Member
Arş. Gör. / Res. Ass. Meltem ERBAŞ	Üye / Member
Arş. Gör. / Res. Ass. Canan KOÇ	Üye / Member
Arş. Gör. / Res. Ass. Bahar ARAS BAYLAN	Üye / Member

Bilim Kurulu (Scientific Committee)

Prof. Dr. / Prof. Aysu AKALIN, Gazi University
Prof. Dr. / Prof. Ayşe BALANLI, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. / Prof. Bilge IŞIK- İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. / Prof. Camilla MILETO, Universitat Politècnica de València
Prof. Dr. / Prof. Demet BİNAN, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. / Prof. Dilek ÖZDEMİR DARBY, Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. / Prof. Doğan Zafer ERTÜRK, Işık Üniversitesi
Prof. Dr. / Prof. Figen BEYHAN, Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. / Prof. Gül KOCLAR ORAL, İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. / Prof. Gülçin PULAT GÖKMEN, İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. / Prof. Hatice Selma ÇELİKAY, Bartın Üniversitesi

Prof. Dr. / Prof. Henry SANOFF, North Carolina State University

Prof. Dr. / Prof. İclal DİNÇER, Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. / Prof. Keşutis ZALECKİS, Kaunas University of Technology

Prof. Dr. / Prof. Manfredo MANFREDINI, The University of Auckland

Prof. Dr. / Prof. Mehmet Şener KÜÇÜKDOĞU, İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Dr. / Prof. Neslihan DOSTOĞLU, İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Dr. / Prof. Oya PAKDİL, MEF Üniversitesi

Prof. Dr. / Prof. Ömer İskender TULUK, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. / Prof. Pınar DİNÇ KALAYCI, Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. / Prof. Ruzica BOGDANOVİC, Üniversitesi Union Nikola Tesla

Prof. Dr. / Prof. Semra ATABAY, Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. / Prof. Sevtap YILMAZ, İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. / Prof. Şengül ÖYMEN GÜR, Beykent Üniversitesi

Prof. Dr. / Prof. Ufuk Teoman AKSOY, Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. / Prof. Yahya BULUT, Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. / Prof. Zeynep ENLİL, Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aynur ÇİFTÇİ, Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. C. Nakış KARAMAĞARALI, Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Emel BİRER, İstanbul Kültür Üniversitesi

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. F. Demet AYKAL, Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Filiz TAVŞAN, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Havva Özyılmaz, Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gökseven İNALHAN, İstanbul Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Kürşat Esat ALYAMAÇ, Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mehmet Özgür SEYDİBEYOĞLU, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mine BARAN, Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Murat ZENGİN, Pamukkale Üniversitesi

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Sabri KARADOĞAN, Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Süleyman TOY, Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Tülay ZORLU, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ufuk Fatih KÜÇÜKALİ, İstanbul Aydın Üniversitesi

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Zeynep Gül ÜNAL, Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Edward NG – Chinese University of Hong Kong

Prof. Dr. Javier Sanchez MERINA – Universida de Alicante

Prof. Dr. Sofia ALEIXO – Universidade De Evora

Prof. Dr. Luca MUSCARA – Università Degli Studi Del Molise

Dr. Öğr. Üyesi / Dr. Lecturer Ahmet KOÇ, Iğdır Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Dr. Lecturer Aytaç COŞKUN, Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Dr. Lecturer Cevdet Emin EKİNCİ, Fırat Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Dr. Lecturer Fazilet KOÇYİĞİT, Amasya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Dr. Lecturer Gökçen Firdevs YÜCEL CAYMAZ, İstanbul Aydın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Dr. Lecturer Hamiyet ÖZEN, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Dr. Lecturer Mine DİNÇER, Bahçeşehir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi / Dr. Lecturer Nurgün TAMER BEYAZIT, İstanbul Teknik Üniversitesi

Arş. Gör. / Res. Ass. Hugo Dworzak, University of Liechtenstein

Destekleyen Kuruluşlar (Supporting Organizations)

Dicle Üniversitesi

T.C.Diyarbakır Valiliği

T.C.Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi

GAP İdaresi

Karacadağ Kalkınma Ajansı

Kayapınar Belediyesi

Yenişehir Belediyesi

DÜBAP

Ceylan Karavil Park

DİMER

DİBAZ

ASVİL

KARLİS

Ensar İnşaat

MARDİN MİDYAT ELBEĞENDİ (KAFRO TAHTAYTO) KÖYÜ MOR YAKUP KİLİSESİ RESTORASYON ÖNERİSİ

Leyla ASLAN¹, Murat ÇAĞLAYAN²

¹ Ninova Mimarlık & Restorasyon, Mardin, Midyat, Türkiye

e-posta: leyla@ninovaproje.com

² Mardin Artuklu Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mardin, Türkiye

e-posta: muratcaglayan@artuklu.edu.tr

ÖZET

Çalışma kapsamında Turabdin bölgesinde günümüzde tamamı Süryani nüfusuna sahip Elbeğendi (Kafro Tahtayto) köyündeki en büyük kilise olan Mor Yakup Kilisesi'nin koruma projeleri hazırlanmıştır. Hazırlanan koruma projesi ile parokial plan tipine sahip bu kültür varlığının belgelenmesi yapılmış; Turabdin yerleşkesi ve topografyası üzerinden kutsal mekânların analizi, kutsallığın dini mimariye yansımaları gibi faktörler üzerinde durulmuştur.

Alınan tüm restorasyon kararları kırsal dini mimariyi anlamak adına önemli bir kültür varlığı olan Mor Yakup Kilisesi'nin daha uzun yıllar yaşatılmasını sağlamaya yöneliktir. Restorasyonda yapılacak hataların sonradan yapıya daha çok zarar vermemesi için, önerilen bütün müdahalelerin restorasyon konusunda uzman mimar, mühendisler ve ustalar tarafından uygulanması gerekmektedir. Bu kapsamda bölgedeki yanlış restorasyon uygulamaların önüne geçmek için ve yapıları daha uzun yıllar ayakta kalabilmesini sağlamak için Mor Yakup Kilisesi özelinde yapılan bu rölöve, restitüsyon projesi ve restorasyon projesi gibi çalışmaların tüm Turabdin Kiliselerine uygulanması ve belgelenmesi gerekmektedir. Bu yapıların cemaate kazandırılması dışında dini turizme hizmet eden “ziyaret kilise” olarak işlevlendirilmeleri, kırsal turizm içinde yer alarak turizmin kırsalda da canlanması, bu yapıların korunarak yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması amaçlanmalıdır. Anıt hakkında, araştırmacıların görüşleri ve yerel söylenceler farklılık arz etmektedir. Çalışmada bu görüşler karşılaştırılıp yapının analitik incelemeleri yapılarak bilgi kirliliğinin giderilmesine çalışılmıştır. Tarihi kültür mirası olan kilisenin geçirdiği değişiklikler, anıtın korunmuşluk ve özgünlük durumu araştırılmış, yeni verilere ulaşılmıştır.

Metin; Mardin Artuklu Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda Leyla ASLAN tarafından hazırlanıp, Dr. Öğretim Üyesi Murat Çağlayan'ın danışmanlığında yürütülen “Kırsal Süryani Dini Mimarinin Korunması Kapsamında ‘Elbeğendi (Kafro Tahtayto) Mor Yakup Kilisesi’ Restorasyon Önerisi” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Anahtar Kelimeler: koruma, kırsal mimari, Mardin, Midyat, Mor Yakup kilisesi.

**PROPOSAL FOR THE RESTORATION OF
ELBEGENDI MOR YAKUP CHURCH IN MIDYAT MARDIN**

ABSTRACT

Within the scope of the study, conservation projects of the Mor Yakup Church, the largest church in the village of Elbeğendi (Kafro Tahtayto) in Midyat Mardin, which has a Syriac population in Turabdin region, have been prepared. By the restoration project prepared, it has been documented the existence of this type of culture with parochial plan type. Factors such as the analysis of sacred sites and reflection of holiness on religious architecture were discussed through the Turabdin settlement and its topography.

All the restoration decisions of the Mor Yakup Church, an important cultural entity, that makes possible to comprehend the rural religious architecture are to ensure that the church stands for many years. All the proposed interventions must be implemented by expert architects, engineers, and craftsmen who are experts in restoration, so that any mistakes in the restoration will not cause further damage to the building later on. In order to prevent the wrong restoration practices in the region and to ensure that the buildings can stand for many years, it is necessary to apply and document the works such as the restoration project and the restoration project made in Mor Yakup Church to all Turabdin Churches. These structures should be used as an "open church" that serves religious tourism except for parishioners. Such structures should be used in rural tourism to revitalize tourism in rural areas, and to keep these structures alive and to protect it for future generations. The researchers' investments and local legends comprise contradictions. In the study, it was tried to eliminate the inaccurate information by making analytical studies comparing the assessments. It has been researched the authenticity status, restitution and restoration problems of the church as a cultural heritage, therewithal it has achieved to new datum.

The study has derived from the dissertation named "Conservation of the Syriac Religious Architecture: Proposal for the Restoration of the 'Elbeğendi Mor Yakup Church'" that has been prepared by Leyla ASLAN in Mardin Artuklu University Graduate School of Science, Department of Architecture with thesis advisor Ph. D. Murat Caglayan.

Keywords: conservation, Mardin, Midyat, Mor Yakup Church, rural architecture.

1. GİRİŞ

Hıristiyanlığın kitlesel olarak güç kazandığı Turabdin bölgesi, Süryani Ortodoksların ilk yurdu olarak görülmüştür. Turabdin, "İnanların dağı, Tanrı kullarının dağı" gibi anlamları olan Süryanice bir kelimedir. Merkezi Midyat olmak üzere, Cizre, Mardin, Nusaybin (Nisibin), Hasankeyf (Hasno d'Kifo), Savur ve Dargeçit'i kapsayan, Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan platonun adıdır. Turabdin, erken Hıristiyan mimarisinin örneklerini taşımanın yanı sıra, çeşitli mimari miraslarla beslenmiş olan, özel ve özgün bir mimari dokuya sahiptir. Bu zengin mimari dokuda Süryaniler, kendilerine has Süryani Ortodoks dini mimarinin günümüzde de yaşatılması ve yöreye has özellikler kazanmasını sağlamışlardır.

Süryanilerin inşa ettikleri bütün manastır ve kiliseler doğuya yönelmiştir. Bunun İsa'nın doğudan geleceğine inanılması dışında, Süryanilerin Hıristiyanlığa geçmeden önce ağırlıklı

olarak Şamas (Güneş) din kültürüne bağlı olmalarının etkisi vardır. Bununla beraber sahip oldukları tüm mabetler, güneşe tapacak şekilde düzenlenmiştir. Yeni bir inanç temelinde kendilerine yeni mabetler oluştururken, eski geleneklerinden tamamıyla kopmaları mümkün olmamıştır. Ayrıca bölgede kendilerine mabet olarak örnek alabilecekleri başka yapı bulunmamasından kaynaklı olarak güneş tapınakları ve mabetler kaynak oluşturmuştur (Çelik, 2014, s.25). Bölgedeki birçok kilise ve manastırın güneş tapınakları üzerinden inşa edildiği ve bunların daha sonra kilise ve manastır içinde şapel olarak kullanılmaya başlandığı biçime birçok dini yapıda rastlanmıştır. Mor Yakup Kilisesi'nin de bu şekilde inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Yemişli Mor Kuryakus Kilisesi, Bağlarbaşı Mor Kuryakos Kilisesi, Üçköy Mor Malke Manastırı, Deyrul- Zafaran Manastırı bu kullanım biçimine verilebilecek diğer örneklerdendir.

Turabdin bölgesinde Süryani dini mimarisinin gelişimi, farklı mimari yapılar ile karşımıza çıkmaktadır. Süryani mimarisinin en önemli yapıları olan dini yapılar; kilise, manastır, katedral, şapel, inziva kuleleri, inziva mağaraları, mağara kiliseler, kaya mezarlar, tapınaklardır. Bölgede en çok kullanılan dini yapı tipi olan kiliseler, daha çok küçük yapı grupları halinde yer almaktadır. Birçoğu, tek bir odadan oluşan bir sınıf, misafir odaları, divanhane ve papaz odasını içerir. Papaz ve ailesi kiliseden sorumludur. Papazı olmayan kiliselerde ise bu görev, kiliseye yakın ya da kilise avlusunun içinde oturan aile sorumluluğundadır. Kilise'nin anahtarı bu ailede olup, metropolitin yardımıyla kilisenin sorumluluğunu üstlenir (Keser, 2002, s.58).

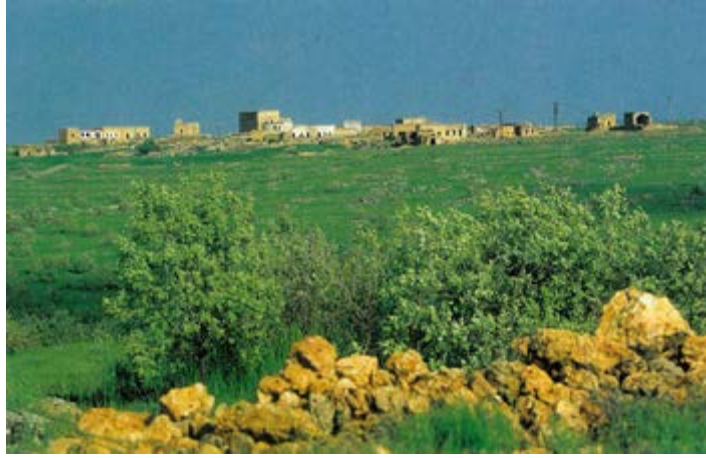
Bölgede en çok karşılaşılan kilise tipine sahip olan Mor Yakup Kilisesi litürjik olarak İsa'nın ölümünün anıldığı dini törene göre düzenlenmişlerdir. Genelde mahalle, köy ve kırsalda inşa edilen bu tip kiliseler, uzunlamasına bir nef ve doğuda birkaç basamakla yükseltilmiş apsise sahiptirler. Yönlendirme apsise yani doğuya doğrudur, apsisin önünde üzerinde ikonlarla bezenmiş perde olup bu perde, din adamları ile cemaati sembolik olarak ayırır. Gertrude Bell, bu tip planı "parokial" olarak adlandırmıştır. Gernot Wiessner'in bölgede yaptığı yüzey araştırmalarında da en çok parokial tip planın kullanıldığı görülmektedir. Gertrude Bell Turabdin'deki kiliseleri temelde iki ana sınıfa ayırır. Kiliseler ya doğu-batı aksında(parokial) ya da kuzey- güney aksında(manastır tipi) uzanır (Bell- Mango, 1982:7).

2. TARİHÇE VE MİMARİ

Turabdin'in çok eski, küçük ve önemli bir Süryani yerleşim yeri olan Elbeğendi, etrafı verimli tarlalarla çevrilidir. Köyün ne zaman kurulduğuna dair yazılı bir bilgi olmamasına rağmen, 5.yy'dan kalma olduğu iddia edilen Mor Yakup Kilisesi'nden dolayı 5. yy'dan önce kurulmuş

olabilceği düşünülmektedir. Elbeğendi diğer adıyla Kafro Tahtayto, Süryanice aşağı Kafro anlamına gelen bir terimdir. Turabdinde Kafro Alayto(Arıca) yani yukarı Kafro adında başka bir köy bulunmaktadır. Midyat'ın güneyinde ve 15 km uzağında yer alır. 1980 yılında 45 hane varken, günümüzde dönüş yapan 12 aile köyde yaşamaktadır. Yemişli köyünden doğu istikametine gidildiğinde İzla (Bagok) dağları görülür (Şekil 1).

Elbeğendi köyünün bulunduğu konum Süryani tarihi için oldukça önemli olup, Süryani köylerinin fazla olduğu bir hat üzerinde bulunmaktadır. Midyat-Yemişli-Elbeğendi-Üçköy-Taşköy-Üçyol-Güzelsu-Dibek hattı tamamı Süryani nüfusuna sahip köylerdir. Bunlardan sadece Yemişli'de günümüzde Müslüman nüfus yaşamaktadır.

Şekil 1. Güneydoğudan Elbeğendi'ye genel bakış (Hollerweger, 1999, s.224)

Mor Yakup Kilisesi, köyün bilinen en eski ve en büyük kilisesidir. Köy sakinleri, kilisenin naos ve narteksini iki ayrı din adamına adanmıştır. Naos Mor Yakup, narteks ise Mor Barsavmo adlı azizlere adanmıştır (Köy sakinleri, 2017, kişisel görüşme). Fakat yapının tescilli Mor Yakup adıyla yapıldığından makale kapsamında da anıt, sadece Mor Yakup adıyla anılacaktır. Kiliseye adını veren Mor Yakup, köy muhtarının verdiği bilgilere göre Suruçlu Mor Yakup'tur (Demir, 2017, kişisel görüşme). Turabdin bölgesinde Mor Yakup adında birçok kilise bulunmaktadır. Bilindiği kadarıyla bölgedeki kiliselere isim veren Mor Yakup iki ayrı kişidir. Elbeğendi Mor Yakup Kilise'nin de adandığı Suruçlu Mor Yakup ve Nusaybin'deki Mor Yakup Manastırı'na adını veren aynı Mor Yakup'tur (Akyüz, 2018, K.G.) (Şekil 2-3).¹

¹ Suruçlu Mor Yakup M.S. 451 yılında Suruç'a yakın Kürtam köyünde dünyaya gelmiş. Urfa okulundan mezun olduktan sonra, 519'da Suruç Episkoposluğuna yükselmiş. 521 yılında da vefat etmiştir (İris, 2003, s.84).

Şekil 2. Mor Yakup Kilisesi (Hollerweger, 1999, s.224).

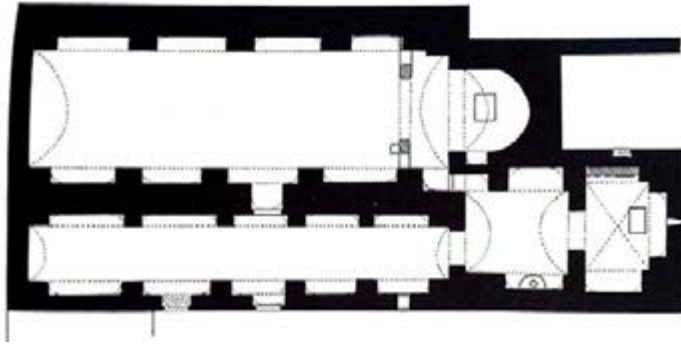
Şekil 3. Elbeğendi uydu fotoğrafı- Mor Yakup Kilisesi.

Turabdin'deki Süryani kiliselerinin tarihlendirilmesi, yazılı belge eksikliğinden dolayı zor bir iştir. Ancak tarihlendirmeyi plan tiplerine göre yapmaya çalışmak verimli olabilecek bir çabadır. Köy ve mahallelerde görülen parokial tip, doğu-batı aksında uzanan ve doğu ucunda apsisi olan kilise tipidir. Mor Yakup kilisesi de bu tipten olup 5.yy sonu ile 6.yy başı arasında tarihlendirilebilir. Yapıya adına veren Suruçlu Mor Yakup'un ölüm tarihi MS 521 olup, kilisenin bu azize adanmasından dolayı bu tarihten sonra inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. 5-6. yy da inşa edilen Turabdin'deki diğer kiliseler ile de benzerlik göstermesi, bu aralıkta inşa edildiğini destekleyen diğer bir bulgudur. Kiliseye ait bir kitabe bulunamamıştır. Fakat kilise duvarları kireç sıva ile kaplı olduğundan restorasyon sırasında yapılacak sökümden sonra bir kitabe varsa net bir tarih verilebilecektir. Yapıya ait en eski fotoğraflar, 1982 yılında Gernot Wiessner'in çalışmalarında görülmektedir (Şekil 4-6). Wiessner'in fotoğraf, çizim ve yazılı bilgi çalışmaları kilisenin 1975-80 yıllarındaki durumu

hakkında bilgi vermektedir. Kilisenin el yazma metinlerinin de köyün boşaltılması sırasında yakıldığı ve kaybedildiği köylüler tarafından aktarılmıştır. Fotoğraflardan günümüze ulaşan hali ile çok büyük bir farkın olmadığı görülmektedir. Bölgeye gelen seyyahların arşivleri incelenmiş fakat daha eski fotoğraflara ulaşılmadığından yapının en eski hali için net bir bilgi verilememektedir. Onarımına ilişkin bir kitabenin olmaması da yapının bir bütün olarak da inşa edilmiş olabileceğini veya onarımlarla bugünkü halini aldığını düşündürmektedir. Fakat Turabdin'deki kırsal kiliselere genel olarak bakıldığında, zaman içinde ihtiyaç gereği yeni mekânlar eklenmiş olduğu görülmektedir. Kilisenin plan şeklini 5.yy-6.yy'da aldığı fakat duvar örme tekniklerinden, tepe pencerelerinin formundan, yapının 19.yy ve 20.yy onarımları ile günümüze ulaşmış olduğu görülmektedir.

Şekil 4. Mor Yakup Kilisesi güneybatı görünümü (Wiessner, 1982, 2.cilt, s.25)

Şekil 5. Mor Yakup Kilisesi 1975-1980 yılları arası çizimi (Wiessner, 1982, 2.cilt, s. 89)

Şekil 6. Solda, Mor Yakup Kilisesi naos görünümü, apsise bakış (1975-80). Sağda, Apsis doğu duvarı, kuzeydoğu görünümü (1975-80) (Wiessner, 1982, 2.cilt, s.107-108).

Bölgedeki birçok kilise gibi Mor Yakup Kilisesi'nin de çan kulesinin Timur döneminde yıkılmış olabileceği düşünülmektedir. Köy sakinlerinden alınan sözlü bilgiler de bu dönemde yıkılmış olduğunu aktarmaktadır. Kilisenin tavanın 1952 yıllarında tamamen yıkılmış olduğu ve o dönemde yakın köylerden getirilen ustalar tarafından onarıldığı köylüler tarafından aktarılmıştır.

1994 yılı sonunda köy boşaltmalar olunca kilise askeri kışla olarak kullanılmıştır. Bu süreçte köy sakinlerinden edinilen bilgilere göre kduşkudşin (apsisteki sunak) yıkılmıştır. Apsisteki kurşun izleri ve duvardaki yazılar bu dönemden kalmıştır.

Kilisenin içinde bulunan 1989 yılında çekildiği aktarılan fotoğrafta kilisenin o dönemde faal olduğu görülmektedir (Şekil 7). Muhtemelen köyün boşaltıldığı 1994 yılından sonra, yirmi dört yıldır işlevsiz olan yapı, D.K.T.V.K.B.K'nun 19.11.2005 tarihli ve 503 sayılı kararı ile tescillenmiştir. Kilise köy boşaltmalardan sonra esaslı bir onarım görmemiştir. Günümüzde ayakta olan yapının özellikle narteks kısmında ciddi strüktürel hasarlar bulunmaktadır.

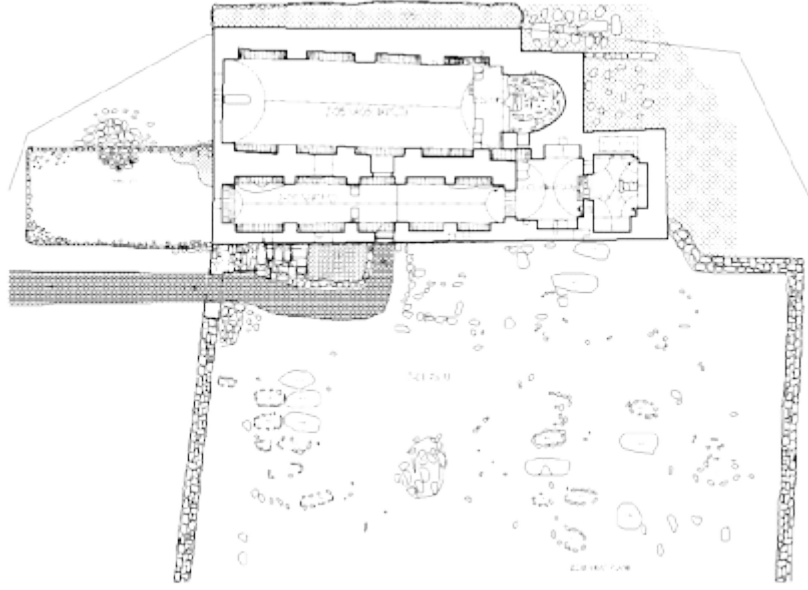

Şekil 7. Naos duvarında bulunan, kilise iç mekanını gösteren fotoğraf.

3. RÖLÖVE VE ANALİZLER

Mor Yakup Kilisesi, kilise ve avlusundan oluşmaktadır. Avlu içinde anıt mezar özelliği taşımayan mezarlar bulunmaktadır. Avlu ve mezarlığa giriş, batı cephesinden kemerli bir kapı boşluğundan sağlanmaktadır. Kilise ve mezarlıklar bu avlu içinde bulunmaktadır.

Anıtın parokial plan tipi; doğu-batı aksında uzayan, yan duvarlarında dayanma kemer ve sütunlarının olduğu, beşik tonozlu bir nef ve nefin doğu ucunda yarım daire şeklinde bir apsisten oluşur (Şekil 8). Bağlarbaşı (Arnas) Mor Kuryakos, Altıntaş (Keferze) Mor İzozel, Anıtlı (Hah) Mor Sobo, Dereiçi (Kılt) Mor Yuhannon Kiliseleri bu tip plana sahip diğer kilise örnekleridir. Doğü-batı yönünde uzanan kilisenin güney cephesi bir avluya bakmaktadır. Kiliseye giriş, kilise plan geleneğinin aksine batıdan değil güney cephesinden bu avlu ile sağlanmaktadır. Ayrıca Kiliseye giriş kapısının batı kısmında terasa çıkan merdivenler yer almaktadır.

Şekil 8. Elbeğendi Mor Yakup Kilisesi Zemin Kat Planı

Kilisede eşya ve donanımlar bulunmaması nedeniyle mekân tanımları mimari biçimler üzerinden yapılabilmektedir. Bu kilisede cemaatin kiliseye girmeden önce toplandığı açık mekân olarak tanımlanan (Ahunbay,1997, s.873) “narteks” bölümü (Beth Slutho) yer almaktadır. Kilise güney cephesinden sağlanan iki girişlidir, fakat bu girişlerden bir tanesi dönem içinde kapatılmış olup şu an tek bir girişi vardır.² Naosa (haykloya) giriş, narteksten sağlanmaktadır. Naos, doğu-batı doğrultusunda tek neften oluşmaktadır. Doğu uçta yer alan yarım daire planlı apside (madıbhho) açılan kemerli kapı açıklığı ile vaftiz odası ve şapel olduğu düşünülen mekânlara ulaşılabilmektedir. Şapel kısmının belli dönemlerde papaz odası olarak da kullanıldığı düşünülmektedir. Sadece din adamlarının girebildiği apsis kısmının döşeme kotu, kilisenin döşemesinden daha yüksektir. Bundan anlaşılacağı üzere apsis kilise bütününde özelleşmiştir.

Dış cepheden nartekse açılan kilisenin batı ucundaki bir kısmın ahşap paravanla ayrılarak kadınların ibadet etmesi için yeni bir mekân tanımlanmıştır (Şekil 9). Turabdin’deki diğer parokial kilise plan tipleri ile karşılaştırmalı veriler ışığında ve narteksin kuzey duvarının ikinci kemerli niş açıklığı arasında çok belirgin olmayan kapatılmış bir kapı izinden anlaşılacağı üzere; bu karşılıklı iki kapı, kadınların ayrı bir giriş ile narteksten naosa direk

² Mekân ve mimari elemanların TurAbdin Bölgesinde kullanılan isimleri bu şekildedir: -naos: hayklo, -apsis: madıbhho, -sunak: kduşkuşin, -koro: kestruma, -çan: nokuşo, -narteks: beth slutho

geçtiğini göstermektedir. Fakat Mor Yakup kilisesinin naosunda kapatılmış bir kapı izine rastlanmamaktadır. Parokial tip kiliselerde kadınlar için ayrılan bu alan bazen ahşap bir paravanla ayrılırken, bu kilisede karşılıklı bir metre yüksekliğinde iki blok taş konularak ayrılmıştır. Bu duvarlarda herhangi bir çivi izinin bulunmaması da perde ile de ayrılmamış olduğunu gösterir.

Şekil 9. Nartekste kadın bölümünün ahşap paravanla ayrılması, Bağlarbaşı Mor Kuryakos Kilisesi, 2017.

Kilise bütününde en büyük hasarın olduğu kısım narteks bölümü olup, narteksin güney duvarındaki 3, 4 ve 5. sütunlarında duvardan ayrılmalar görülmektedir. (Şekil 10). Bu duvar yüzeyinin genelinde kirlilik ve sıva dökülmeleri mevcuttur. Ayrıca yer yer rutubetlenme de görülmektedir.

Şekil 10. Nartekste strüktürel bozulmalar- kireç sıva dökülmesi

Vaftiz odası, Vaftiz taşının yerinde olmasından kaynaklı vaftiz odası olduğu düşünülen, kilisenin doğu tarafında kalan bu oda kare planlı olup beşik tonozludur. Vaftiz ayinlerinin veya ayin hazırlıklarının yapıldığı bu mekân, birçok kilisede yer almaktadır. Odanın güney duvarındaki nişin içerisinde yer alan kurnanın vaftiz için kullanıldığı düşünülmektedir. Tek kademeli olan taş kurna dairesel planlıdır (Şekil 11). Üsten akan su, alt tarafa cephe yüzeyinde tasarlanmış olan açık su oluğu ile doğrudan toprağa karışmaktadır. Genel olarak işleyiş bu şekilde olmasına rağmen cephede toprak yığını yükseltti yaptığından oluk veya herhangi bir bağlantı görülememiştir.

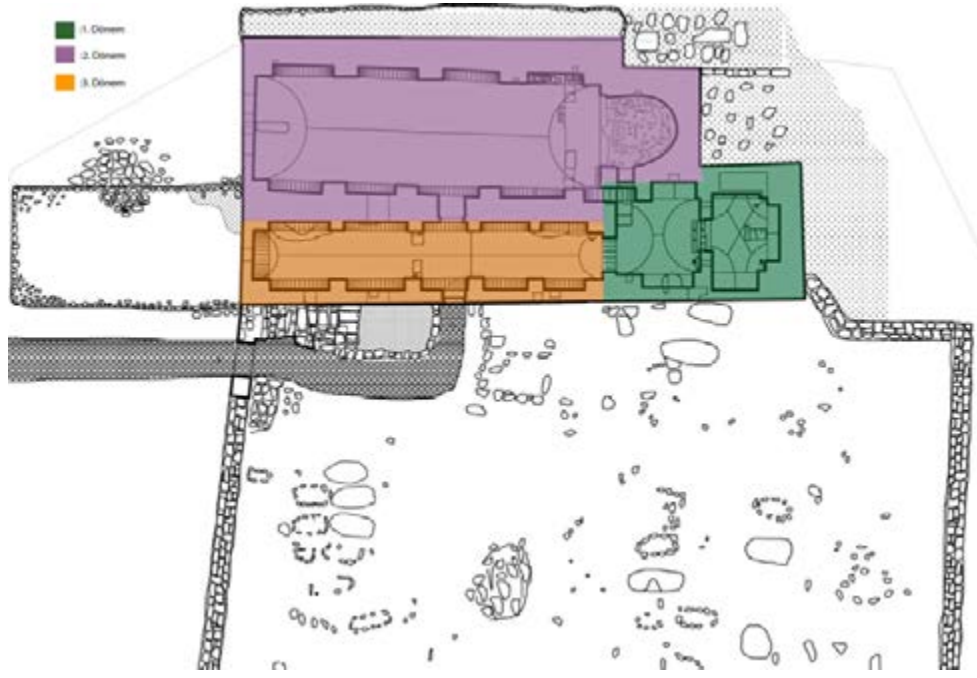
Şekil 11. Vaftiz kurnası.

Diakonikon / Şapel, önceleri kiliseye sunulan armağanların saklandığı sonraları ise kimi zaman kilise arşivi olarak kimi zaman da apsis yan odaları olarak ihtiyaçlara cevap veren bir bölüm olarak kullanılmıştır (Tanış, 2006, s.25). Mor Yakup Kilisesinde ise şapel, papaz odası olarak kullanılmıştır. Papazların kıyafetleri ve ayin sırasında kullanacakları malzemelerin bulunduğu mekândır.

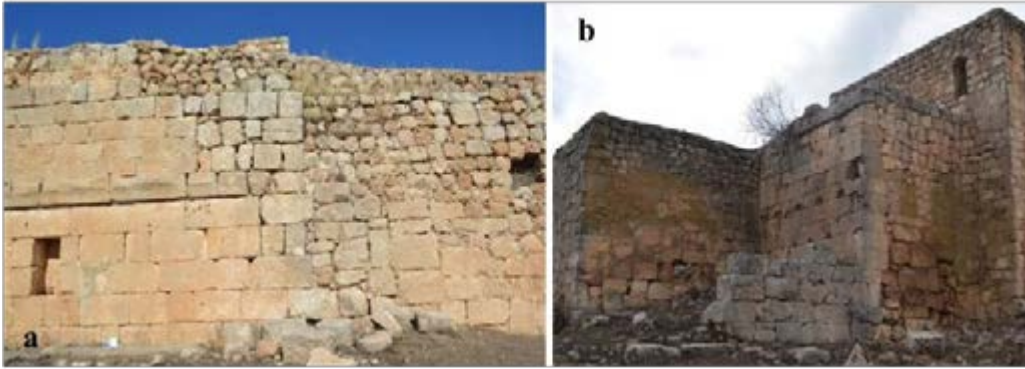
Naos (Hayklo), Yunanca “naiein” yani barınmak fiilinden kaynaklanan sözcük, eski Yunan tapınaklarında Tanrı heykellerinin ve kült malzemelerin saklandığı kutsal bölümün adıdır (Tanış, 2006, s.23). Bu mekânın kaynağı Sümerlere ait tapınak yapılarına kadar uzanmaktadır (Mutlu, 1996, s.26). Daha sonraları kiliselerde cemaatin ibadet amacıyla kullandığı ana bölüme naos denilmiştir (Tanış, 2006, s.23). Bugün de geçerli olduğu üzere “naos” bu ana bölümün karşılığı anlamında kullanılacaktır. Mor Yakup Kilisesi’ndeki naos tek neflidir. Naosun batı duvarında, kiliseyi üç pencere aydınlatır (Şekil 12).³ Pencerelerde herhangi bir doğrama veya doğrama izi bulunmamaktadır. Bu cephede de diğer cepheler gibi kirlilik ve askeri dönemden kalma yazılar vardır.

³ Bu pencerelerden biri diğer ikisinin üzerindedir ve baba, oğul ve kutsal ruhu temsil edecek nitelikte düzenlendiklerinden bahsedilir.

Şekil 13. Mor Yakup Kilisesi Dönem Analizi

Şekil 14. (a)Güney Cephesi Taş Örgüdeki Farklılık, (b)Apsisi Damının Üzerinde Bulunan Eğimli Taşlar

Apsisin doğu duvarında kullanılan taşlar büyük bloklar olup, harç kullanılmadan örülmüştür. Orjinal kompozisyonunu koruyan bu kısmın üst kısmında bulunan korniş, apsisin bir dönem üçgen alınlıklı çatı ile örtülmüş olabileceğini göstermektedir (Wiessner, 1982, 2.cilt, s.83) (Şekil 15). Yapının güney cephesinde kullanılan yatay silme taşları, yapının üçgen alınlıklı çatı ile örtülü olduğu dönemden kaldığı ve önceden revak olan narteksin kapatıldığı sırada bu taşların kullanıldığı düşünülmektedir (Şekil 16). Yapının genel olarak çatıya yakın yerlerinde daha küçük moloz taşların kullanılması, yapının eğimli çatı ile örtülü olduğunu ispatlar niteliktedir. Batı cephesinde görülen duvar hattının kuzey cephedeki kemer boşluklarına denk gelmesi, üçgen alınlığın kapatıldığı dönemde bu boşlukların yapıldığını destekler. Ayrıca

Turabdin mimarisinin başka örneklerinde de, üçgen alınlığın kapatılması ile oluşan boşluklar dolgu malzemesi ile kapatılmaktadır (Wiessner, 1982, 2.cilt, s.83). Bu yapıda da aynı sistem kullanılmış olup, kalınlığın çok fazla olduğu kuzey cephede, yükü hafifletmek için kemerli boşluklandırma sistemi yapılmıştır.

Şekil 15. Kuzeybatı cephesi görünümü

Şekil 16. Güney cephesi genel görünüş

Narteks sütunlarının duvardan ayrı olması ve analogik çalışmalardan yola çıkarak narteksin ilk yapıldığı dönemde revak olarak kullanıldığı, daha sonra ihtiyaç gereği kapatıldığı muhtemeldir. Bölgedeki kiliselerde narteks bazı durumlarda revak olarak karşımıza çıkar. Bazen de kilise; köy halkına yetersiz gelip yeni kapalı alanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumda revak kapatılarak ikinci bir ayın alanı oluşturulmaktadır. Mor Yakup Kilisesi'nde de aynı sistem kullanılmıştır. Revak kapatıldığı sırada da üçgen alınlıktan kalan eğimli taşlar cephede yatay silme olarak dekore edilmiştir.

4. RESTİTÜSYON

Yapı üzerimde yapılan analitik incelemeler sonucu anıtın yapım dönemlerini üçe ayırmak mümkündür (Şekil 13).

4.1. Birinci Dönem

Kilisenin en erken dönemde inşa edildiği düşünülen kısım olup, şu an şapel ve vaftiz odası olarak kullanılan bölümdür. Dolayısıyla bu iki mekânı birinci dönem olarak düşündürecek birçok neden vardır.

Turabdin bölgesindeki tapınak mimarisi için henüz bir araştırma yapılmamasından dolayı, net bir fikir olmasa da karşılaştırmalı veriler ile kiliselerin genel olarak ya bir güneş tapınağı ya da bir mezar odası üzerine inşa edildiği düşünülmektedir. Hıristiyanlığın bölgeye gelmesiyle Şemsilere ait tapınakları yıkmak yerine kiliseler, tapınakların üzerine inşa edildiği düşüncesi bölgedeki güneş tapınağı üzerine inşa edilen kiliselerden karşılaştırmalı olarak anlaşılmaktadır. Fakat Turabdin’de pek çok kilise ve dini yapı harabe halde olduğundan kesin veri, yapılacak kazı çalışmalarından sonra açıklanabilecektir. Mor Yakup Kilisesi de bu örneklerden olup doğu cephesinde apsinin arka tarafında bir döşeme ve oda kalıntılarının izleri bulunmaktadır. Ayrıca şapelin kuzey duvarında kapatılmış bir kapı olduğu düşünülen bir boşluk vardır (Şekil 17). Bu boşluk muhtemelen burada bulunan mekân için düzenlenmişti. Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 10.07.2017 tarih ve 4889 sayılı kararı ile kilise içinde yedi noktada kazı çalışmalarının yapılması kararlaştırılmıştır. Bunlardan altı kazı noktası, kilise mezarların bulunduğu avlu olup diğer kazı sondaj noktası, doğu cephesindeki kalıntı ve izlerin olduğu noktadır. Mor Yakup’un mezarının Nusaybin’deki Mor Yakup kilisesinde olduğu bilgisi köylülerden alınmıştır. Dolayısıyla burada güneş tapınağı, sığınak benzeri bir mekân veya ahşap kirişleme ile tavanın oluşturulduğu şapele geçiş için bir yarı açık mekân olabileceğine dair ihtimaller üzerinde durulmaktadır. Kazı sonucuna göre dönemsel analiz tartışmaları değişecektir. Fakat şu an bir güneş tapınağı olduğu bilgisine kesin ulaşamadığı için, birinci dönem olarak şapel ve vaftiz odası mekânları düşünülmüştür.

Şekil 17. Şapelin kuzey dış duvarında bulunan kapatılmış boşluk

Turabdin bölgesi genellikle azizlerin inzivaya çekildiği mekânlarla doludur. Bu bölümler mağara, inziva kulesi, manastır içinde inziva odaları şeklindedir. Bazen de bir din adamı kendini toplumdan soyutlayıp, dini ibadetlerini yerine getirmek için kendisine has bölümler yapabilmektedir. Bu bölümlere, bölgede genellikle şapel gibi küçük alanlar olarak karşılaşılr. Dolayısıyla bu iki mekân; bir güneş tapınağı ya da bir din adamının inzivaya ayrıldığı alan olarak da kullanılmış olabilir. Doğu duvarında ve tepede kapatılmış ışıklıkların olması bunu destekleyicidir (Şekil 18). Güneş tapınağı olarak kullanılan yapılarda genelde duvarlarda tek bir pencere bulunur. Bu pencere doğuya bakar. Bu odada güneş ışınlarının girmesiyle kaybolması arasında geçen süre içinde insanların ibadet edebileceği bir düzen vardır. Odanın kenarındaki sunak işlevli bir bölme bulunur. Deyrulzafaran Manastırı'nda bulunan güneş tapınağı bu sistem üzerine inşa edilmiştir. Hem Mor Yakup Kilisesi'nde hem de bölgedeki birçok kilisede bu sistemle inşa edilmiş mekânların olması da bu mekânların en eski bölümler olduğunu destekler.

Bölgedeki yapıların kullanıcıları değiştikçe yapıların kullanımı da değişmektedir. Bu iki mekânın kuzey duvarında dikdörtgen nişler, buranın güneş tapınağı kullanımından sonra bir dönem bir din adamının inziva yeri olarak da kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Muhtemelen din adamı bu nişleri değerli eşyalarını saklamak için yapmıştır (Şekil 18-19). Dikdörtgen planlı olan bu boşluklar dışardan niş olarak okunmalarına rağmen ters yönde uzun boşluklar halini alması, eşya saklama yeri olduğunu desteklemektedir. Bu boşluklar için diğer bir ihtimal ise, bir dönem sığınak amacıyla kullanılmış olabileceğidir. Muhtemelen boşlukların dam ile bağlantısı vardı ve yapı içinden dışarıya kaçış buradan sağlanmaktadır. Fakat şu an dam beton şap ile örtülü olduğundan bunun için net bir şey söylemek mümkün değildir.

Şekil 18. (a) Şapelde bulunan boşluk, (b) şapel doğu duvarı, (c) şapel güney duvarı.

Şekil 19. Kuzey duvarında bulunan dikdörtgen planlı boşluk.

Vaftiz odası ve şapeldeki pencere açıklıklarının naos ve narteksteki pencere açıklıklarından farklı olması bu mekânların farklı zamanlarda inşa edildiğini göstermektedir. Vaftiz odasında güney cephesine açılan ve içerde iki kademeli bir açıklığa dönüşen bir açıklık vardır. Bu açıklık da herhangi bir doğrama izi bulunmamakla beraber, bir ışıklık olarak kullanılmıştır. Şapel kısmında ise herhangi bir pencere izine rastlanmamaktadır. Fakat doğu cephesinde kapatılmış çok küçük bir ışıklık yer almaktadır. Şapel mekânında kapatılmış bir diğer ışıklık da, tonozun tam ortasında yer alan şekli hakkında net bir bilgi verilemeyen bir tepe ışıklığıdır. Bu tepe ışıklığı moloz taşla doldurulmuştur. Dam beton şap ile örtülü olduğundan üst kısımda ne kadar bir genişliğe sahip olduğu hakkında bilgiye ulaşılamamaktadır. Turabdin bölgesinde güvenlik gerekçesiyle cephede pencere veya açıklık yapılamadığı durumlarda tepede bir ışıklık yapıldığı başka kiliselerde de görülmektedir. Bu açıklık sisteminin erken kilise örneklerine dayandığı düşünülmektedir.

Kilisenin şapel kısmında yıkılan bir apsis taşı da yer almaktadır. Buradan şapelin apsis görevi gördüğü ve ikinci bir ayın alanının olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda vaftiz odasının

şapel ile ayrılan duvarında kutsal kitabın üzerine konulduğu düşünülen bir taş yer almaktadır. Bu iki mekânın ayrı bir ayın alanı olduğu düşünülmektedir. Bu mekânların en erken yapı olduğu düşüncesi; burada geç dönemde yapılan kduşkudşinler yerine özgün olduğu düşünülen apsis taşının yer almasıdır. Fakat dönem içinde bu iki mekânın yazlık kilise olarak kullanılmış olabileceği de ihtimal dâhilindedir.

4.2. İkinci Dönem

İkinci dönem olarak analiz edilen mekânlar naos, apsis ve revaktır. Dönemsel olarak analiz yapılırken yapım yılı hakkında net bir bilgi verilememektedir. Dönemler içinde köyde yaşayan insan sayısı artınca ibadet mekânı yetersiz kalıp var olan yapıya eklemeler olabilmektedir. Bu kilisede de aynı durumun geçerli olduğu düşünülmektedir. Şapel yetersiz olunca daha büyük bir ana yapı eklenmiştir.

Turabdin bölgesinde naosun önünde genelde revaklı geçitler yer almaktadır. Karşılaştırmalı veriler ışığında ve şu an narteks olarak kullanılan mekânın revak olduğu düşünülmüştür. Revakta sütunlar arasını doldurup kapatmak yerine, alanı daraltmamak için revağın önüne duvar örüldüğü düşünülmektedir. Naos'un önüne bu bölgede revakların, sıcak yaz günlerinde rahatça dua edebilmek için yapıldıkları bilinmektedir. Şapel ve revaktan oluşan kompleks için yazlık kilise de denebilir. Birinci dönem kısmında anlatılan şapelde apsis taşının yer alması buranın bir ayın mekânı olduğunu göstermesine dayanarak revak şapele hizmet eden bir dua alanı olarak kullanılmaktaydı. Dolayısıyla şapel ve vaftiz odası olarak günümüzde adlandırılan iki mekân, ikinci dönemde yazlık kilise olarak düşünülmektedir. Turabdin bölgesindeki birçok kilise ve manastırda yazlık kilise bulunmaktadır. Bazen burada düşünüldüğü gibi bir revaklı geçitten oluşurken, bazen de dışarda tek başına bir apsis ve apsis taşının bulunduğu örnekler mevcuttur. Yemişli Mor Kuryakos kilisesi ve Barıştepe Mor Yakup Manastırı revaklı geçite sahip yazlık kilise örneği bulunduran anıtlardandır. Anıtlı Mor Sobo Katedrali, Anıtlı Meryem Ana Manastırı, Bağlarbaşı Mor Kuryakos Manastırı açık yazlık kilise örneklerinin bulunduğu dini yapılarıdır.

4.3. Üçüncü Dönem

Bu dönem; yapının bugünkü plan şeklini almış hali olan son dönem olarak düşünülmüştür. İkinci dönem olarak kurgulanan revak, üçüncü dönemde ihtiyaç gereği önüne duvar örülüp kapatılan nartekse dönüşmüştür. Bu şekilde revağı kapatmak bölgede yaygın olarak kullanılan bir tekniktir. Narteksin güney duvarında ayrılmaların olması da, revağın önüne sonradan

yapılmış olduğu düşünölen duvar ile sütunların birbirine geçmeli olarak inşa edilmediklerindendir.

5. RESTORASYON

Bölgedeki Süryani yapıları cemaat tarafından sadece ayakta kalmaları için restore edilmemektedir. Cemaatin anayurtlarındaki devamlılıkların bir göstergesi olduğundan, sembolik önemlerini vurgulamak amaçlı olarak da onarımlar yapılmıştır (Keser, 2016, s. 59). Yapılarını yaşatma bilincine sahip olan Süryaniler ve köy cemaati ile özellikle proje hazırlama sürecinde görüşmeler yapılmış ve istekleri dikkate alınmıştır. Özellikle proje doğrultusunda alınan kazı kararı cemaati heyecanlandırmış olup, çıkacak verilerin kilise ve cemaat için önemli olduğunu aktarmışlardır.

Mor Yakup Kilisesi, 1960 yılında ciddi bir onarım görmüş, daha sonraları herhangi bir onarım görmemiştir. 1994 yılından sonra askeri amaçlarla kullanılmış, askeri kullanımdan sonra ise faaliyete kapatılmıştır. Askeri amaçlarla kullanıldığı süre zarfında yapının içinde özgünlüğünü bozacak uygulamalar yapılmıştır. Terkedilmişliğin ve bakımsızlığın sonucu yapıda hasarlar oluşmuştur. Restorasyon projesinin amacı, bu hasarların onararak denetim altına alınması ve tekrar kullanıma uygun hale getirilerek kültürel mirasın korunmasının sağlanmasıdır.

Günümüzde köyde kiliseyi düzenli olarak kullanabilecek onbeş aileden oluşan bir cemaat bulunmaktadır. Bu nedenle yapının işlevi değiştirilmeden kullanıma açılması kilisenin sürekliliğinin sağlanması için yerinde adım olacaktır. Yapının restitüsyon projesinden yola çıkarak kilise için gerekli olan mekânlar yeniden planlanmış, kapatılmış olan açıklıklar açılarak özgün şekli yakalanmaya çalışılmıştır. Mimari gereklilik ve cemaatin isteği üzerine çan kulesi eklenmiştir. Öneri çan kulesi, 20. yüzyıl başlarında eklenen çan kuleleri kadar yüksek olmayıp, yapım yılı üzerine yazılacak şekilde önerilmiştir. Elif Keser'in 2002 senesinde hazırladığı 'Süryani Ortodoks Dini Mimarisi' çalışmasında geçen, Mor Yakup Kilisesi ile aynı plan şemasına sahip olan kiliselerin çan kulelerinin şekilleri de dikkate alınarak bir öneri hazırlanmıştır.

Yapının restorasyonunda geleneksel malzeme ve yapım teknikleri kullanılacaktır. Yapının öncelikle niteliksiz eklerden arındırılması, kazı - temizlik işlerinin yapılması ve strüktür ve malzeme sağlamlaştırma müdahalelerin uygulanması önerilmektedir. Yapının dış etkenlerden korunması, malzeme sağlamlaştırması ve güçlendirmesi özgün işlevinin sürekliliği için yapılması gereken öncelikli müdahalelerdir.

Kilisede Koruma Kurulu'ndan alınan kazı kararına göre avluda belirlenen yerlerde kazı sondaj çalışması yapılmalıdır. Kazı sırasında çıkarılacak mezarların köy içindeki mezarlığa ya da avlu içinde hafriyat yapıldıktan sonra düzenli bir yerleşimle yeniden defnedilmesi gerekmektedir. Özellikle doğu cephesinde yapılacak kazı sondajı yapının dönemsel analizi için önemli olup, kazının Müze Müdürlüğü denetiminde uzmanlar tarafından yürütülmesi gerekmektedir.

Mekânların içlerinde yapılan kaçak kazılar sonrasında döşeme üstlerinde moloz yığınları oluşmuştur. Bu yığınların yapı içerisinden uzaklaştırılması, açılan açıklıkların uygun bir şekilde doldurulması ve projede önerilen şekli ile yeniden döşeme oluşturulmalıdır. İç ve dış duvarlarda bulunan kireç sıvaların raspa edilerek temizlenmesi gerekmektedir. Yapının güçlendirme müdahalelerine uygun duruma getirilmesi için tüm enkazlar ve engeller kaldırılmalıdır. Apsis kısmında bulunan yıkılmış kduşkudşinin kalıntılarının uygun şekilde kaldırılıp sonradan kullanılacak malzemeler uygun bir yere alınarak değerlendirilmelidir.

Yapıda ciddi nitelikte bir taşıyıcı sistem hasarı gözlenmemiştir. Ancak hasar analizinde derin ayrılma olan özellikle narteks kemer ve sütunlarında askıya alınma uygulaması yapılacaktır. Askıya alınan kemerler de çürütme yapılacaktır. Çürütmede yeni taş yerine avluda bulunan kiliseye ait özgün taşlar değerlendirilecektir. Yeniden taş duvar imal edilirken, eksik bölümlerin özgün nitelikte üretilecek malzeme ile tamamlanması önerilmektedir. Bu bağlayıcı malzeme geleneksel koşullarda hazırlanan “inkara” denilen kireç esaslı harçtır.

Kilisenin günümüzde mevcut olmayan bölümleri ve yapı elemanlarının projede önerildiği şekli ile tamamlanması gerekmektedir. Cephe yüzeylerinde, kapı ve pencere kenarlarında oluşan malzeme kayıplarının özgün malzemeye uygun olarak kireç taşı ile değiştirilmesine ve yüzey kaybının az olduğu yerlerde onarım harcı ile bütünlenmesine karar verilmiştir. Zemin döşemesi ortaya çıkarıldıktan sonra benzer dönem örneklerinde görüldüğü üzere düzgün kesme taş ile tamamlanacaktır. İç mekânda malzeme kaybına uğramış yüzeyler, özgün biçim ve boyutta taşlarla tamamlanmalı; pabuçlardan ve sütun başlıklarından kopan parçalarda plastik onarım yöntemi uygulanmalıdır. Yapının tüm taş duvar, sütun ve kemerlerinde enjeksiyon ile sağlamlaştırma yapılmalıdır.

6. SONUÇ

Büyük bir tarihsel sürece sahip olan Turabdin Bölgesi'nde pek çok medeniyete ait anıt yapılar bulunmaktadır. Tarihsel süreç içinde bu bölgede yaşamış olan medeniyetler veya halkların bir bölümü bugün bu bölgede yaşamamaktadırlar. Fakat günümüzde bu yok olmuş veya göç etmiş kültürlerin mirasının korunması ve gelecek nesillere iletilmesi gerekmektedir.

Turabdin bölgesinde günümüzde tamamı Süryani nüfusuna sahip Elbeğendi (Kafro Tahtayto) köyündeki en büyük kilise olan Mor Yakup Kilisesi'nin koruma projeleri hazırlanmıştır. Bu kapsamda parokial plan tipine sahip bu kültür varlığının belgelemesi yapılmış; Turabdin yerleşkesi ve topografyası üzerinden kutsal mekânların analizi, kutsallığın dini mimariye yansımaları gibi faktörler üzerinde durulmuştur.

Yapının proje müellifliğini Y.Mimar Leyla ASLAN (Ninova Mimarlık Restorasyon) üstlenmiştir. Kilisesi'nin rölöve projesi, Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 17.08.2017/5024 sayılı kararı ile uygun görülmüş olup, tescilli yapıda restorasyon uygulama proje çalışmalarında kullanılmak üzere belirtilen noktalarda kazı ve sondaj çalışmaları Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 10.07.2017/4889 sayılı kararı ile uygun görülmüştür. Kazı çalışmasının Mardin Müze Müdürlüğü uzmanları denetiminde ve Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü uzmanları ile koordineli olarak yapılması gerekmektedir. Restitüsyon ve restorasyon projeleri de Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 30.11.2017/3024 sayılı kararı ile uygun görülmüştür. Mardin merkezde bulunan Deyrulzafaran ve Kırklar Kilisesi dışında Turabdin kırsalında uzman mimar, sanat tarihçi ve inşaat mühendisi tarafından projesi hazırlanan ve restorasyonu yapılacak ilk kilise olması bakımından önem taşımaktadır.

Alınan tüm restorasyon kararları kırsal dini mimariyi anlamak adına önemli bir kültür varlığı olan Mor Yakup Kilisesi'nin daha uzun yıllar yaşatılmasını sağlamaya yöneliktir. Restorasyonda yapılacak hataların sonradan yapıya daha çok zarar vermemesi için, önerilen bütün müdahalelerin koruma konusunda uzman mimar, mühendisler ve ustalar tarafından uygulanması gerekmektedir. Bu kapsamda bölgedeki yanlış restorasyon uygulamaların önüne geçmek için ve yapıları daha uzun yıllar ayakta kalabilmesini sağlamak için Mor Yakup Kilisesi özelinde yapılan bu rölöve, restitüsyon projesi ve restorasyon projesi gibi çalışmaların tüm Turabdin Kiliselerine uygulanması ve belgelenmesi gerekmektedir. Bu yapıların cemaate kazandırılması dışında dini turizme hizmet eden "ziyaret kilise" olarak işlevlendirilmeleri, kırsal turizm içinde yer alarak turizmin kırsalda da canlanmasını, bu yapıların korunarak yaşatılmasını ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ahunbay, M. (1997). "kilise". *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi, (s.870-874) (s.1010-1014).

Akyüz, G. (2018). Kırklar Kilisesi Papazı, Kişisel Görüşme.

Bell, G., Mundell Mango, M. (1982), *The Churches And Monasteries Of The Tur Abdin*, London: Pindar Press.

Çelik, T. (2014). *Turabdin'den Kalanlar*, Yeni Anadolı Yayıncılık, İstanbul.

Demir, A. (2017-18). Elbeğendi Köyü Muhtarı, Kişisel Görüşme.

Hollerweger, H. (2002). *Turabdin: Living Cultural Heritage: Where Jesus' Language Is Spoken*, Linz.

İris, M. (2003). *Bütün Yönleriyle Süryaniler*, Dilek Matbaacılık, İstanbul.

Keser, E. (2002). *Tur Abdin: Süryani Ortodoks Dini Mimarisi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Keser, E. (2016). Preservation of the Architectural Heritage of the Syriac Christians in the Tur 'Abdin: Processes and Varying Approaches. Tur Abdin'deki Süryani Mimari Mirasının Korunması: Süreçler ve Farklı Eğilimler, *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi (TUBA- KED)*, sayı 14, Ankara, s.57- 69

Köy sakinleri, (2017). Kişisel görüşme.

Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi*, çev. Mine Kadiroğlu, Ankara.

Mutlu, B. (1996). *Mimarlık Tarihi Ders Notları I*, Mengitan Matbaacılık.

Sözen, M., Tanyeli, U. (1996). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Tanış, Ö. (2006). *Germir Kiliseleri ve Panagia "Kımsıs - Tıs Theotoku" Kilisesinin Günümüz Koşullarında Değerlendirilmesi*, Mimar Sinan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Wiessner, G. (1981-83), *Christliche Kultbauten im Tūr'Abdīn*, c. 2, Textband: Kultbauten mit transversem Schiff und Felsanlagen. Wiesbaden.